

مبنای مسئولیت متصدی حمل در حقوق اسلامی

دکتر ابراهیم تقی زاده

استادیار و رئیس دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بیرجند

◆ چکیده:

این جستار بر آن است تا به بررسی مسئولیت متصدی حمل در حقوق اسلامی بپردازد. خواهیم دید که چهار سیستم متفاوت مسئولیت در زمینه مسئولیت متصدی حمل وجود دارد، سیستم مبتنی بر تقصیر اثبات شده، سیستم مبتنی بر فرض تقصیر، سیستم مبتنی بر فرض مسئولیت و سیستم مسئولیت محض یا مطلق که تمامی این سیستم‌ها در حقوق اسلامی مشاهده می‌شود و همانگونه که بین حقوقدانان در خصوص مسئولیت متصدی حمل اختلاف دیدگاه وجود دارد هر چند که نظر غالب بر فرض مسئولیت متصدی حمل است یعنی اینکه متصدی حمل مسئول است و صرفاً راه رهایی اعلام علت خسارت و غیرقابل انتساب بودن آن بخود می‌باشد در بین فقهای صاحب‌نظر نیز این اختلاف دیدگاه مشاهده می‌شود. همچنین در این جستار ارزیابی خسارت در حقوق اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است.

کلمات کلیدی: متصدی حمل، مسئولیت، تعهد، تقصیر، خسارت

مفهوم مسئولیت مدنی

همین که خسارتی به شخص وارد شود و این خسارت نه تنها توسط متضرر بلکه توسط اجتماع، ناروا تشخیص داده شود، یک واکنش اجتماعی را در پی خواهد داشت که به دنبال آن سبب ضرر، وادار به جبران خسارت می گردد و مسئولیت مدنی نیز، همان الزام و تعهد قانونی شخص به جبران ضرر ناشی از فعل زیانبارش به دیگری می باشد (Tourneau, 1982: n.2). بدین ترتیب برای تحقق مسئولیت مدنی، اجتماع سه شرط ضروری است.

۱- تحقق ضرر که منظور از آن ایجاد نقص یا تلف اموال، از دست رفتن یک منفعت مسلم و یا لطمه به سلامت، حیثیت و عواطف شخص می باشد.

۲- ارتکاب فعل زیانبار که باید در نظر اجتماع ناهنجار باشد.

۳- رابطه سببیت بین ضرر و فعل زیانبار، بگونه ای که عرف خسارت را ناشی از

فعل زیانبار بدانند، هر چند که ضرر تنها منسوب به یک علت نباشد (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۷۶)

عده ای در مقام تعریف مسئولیت گفته اند که: «در زیان حقوقی جز در موارد استثنایی منظور

از مسئولیت مدنی تعهد جبران خسارت است» (امیری قائم مقامی، ۱۳۴۷: ۱۳۳) از نظر عده ای دیگر الزام

به ترمیم نتایج خسارت وارده به مسئولیت مدنی است (حسینی نژاد، ۱۳۷۰: ۱۱۳) به نظر عده ای دیگر از

اساتید «در هر مورد که شخصی ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می گویند در برابر او

مسئولیت مدنی دارد» (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۴۸) از نظر بعضی دیگر مسئولیت مدنی عبارتست از، ملزم بودن

شخص به جبران خسارتی که به دیگری وارد آورده است، مسئولیت مدنی زمانی به وجود می آید که

کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه زند و در اثر آن زیانی به او وارد آورد (امامی، ۱۳۵۲: ۹)

مسئولیت مدنی در معنای اعم، التزام به جبران خسارت وارده بر دیگری است اعم از اینکه

منشاء ضرر جرم باشد یا شبه جرم یا قرارداد یا شبه قرارداد یا عدم اجرای قرارداد و یا قانون .

(Ripert, 1952: n.658)

در مورد مسئولیت مدنی قراردادی بعضی معتقدند خارج از مسئولیت مدنی است. اگر این طرز

فکر مورد پذیرش باشد، مسئولیت مدنی به معنای خاص و اخص نیز خواهیم داشت. اما در معنای

عام مسئولیت مدنی دارای دو شاخه قراردادی و غیرقراردادی است (التقیب، ۱۹۸۴: ۱۵)

اقسام مسئولیت

یکی از شرایط تحقق مسئولیت مدنی فعل زیانبار می باشد. فعل زیانبار زمانی نامشروع است که در پی نقض یکی از تعهداتی صورت گیرد که حقوق و قواعد عمومی به مفهوم عام خود (قانون، عرف، رویه قضایی و دکترین) بر عهده شخص نهاده و یا خود اشخاص در روابط متقابل خود با دیگران (تعهدات قراردادی) متقبل شده اند. از این جهت مسئولیت مدنی را می توان به دو شاخه مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد تقسیم کرد.

الف- مسئولیت قراردادی

این مسئولیت وقتی تحقق پیدا می کند که ضرر وارده نتیجه عدم اجرای قرارداد می باشد که زیان دیده را به زیان رساننده مرتبط می سازد (لوراسا، ۱۳۷۵: ۳۲). برای اینکه تعهد ناشی از عقد باشد، ضرورتی ندارد که متعلق قصد مشترک طرفین قرار گیرد همین که تعهد لازم توافق به شمار رود، خواه تلازم عرفی باشد خواه قانونی، تعهد ناشی از عقد است. (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۱۲) به عبارتی مسئولیت قراردادی، التزام به جبران ضررهای وارده در نتیجه عدم اجرای قرارداد توسط متعهد می باشد (Starck, 1972: n.10).

ب- مسئولیت خارج از قرارداد (قهری)

این مسئولیت وقتی تحقق پیدا می کند که ضرری که به دیگری وارد شده است، به هیچ وجه ناشی از عدم اجرای قرارداد یا تخلف از تعهدات قراردادی نباشد (Ibid. n.11) ریشه این مسئولیت، پیمان بین او و زیان دیده نیست بلکه تخلف از تکالیف قانونی است که برای همه وجود دارد.

شرایط مسئولیت متصدی حمل

رابطه میان متصدی حمل و زیان دیده بر اساس قرارداد حمل، تحلیل می گردد، بنابراین مسئولیت حمل از نوع مسئولیت قراردادی است. در مسئولیت قراردادی، زیان دیده باید ورود ضرر، نقض تعهد و رابطه سببیت بین نقض تعهد و ورود ضرر را اثبات نماید، لیکن در مسئولیت متصدی حمل، زیان دیده پس از اثبات ضرر، ملزم به اثبات نقض تعهد و رابطه سببیت بین نقض تعهد و ضرر نیست، و به صرف اثبات ضرر، وجود دو رکن دیگر مفروض است.

اثبات تقصیر

حقوقدانان بر این نظر متفق هستند که برای تحقق مسئولیت لازم است: اولاً، ضرری ایجاد شود و ثانیاً میان ضرر و فعل فاعل رابطه موجود باشد.

گروهی معتقدند که فعلی موجب مسئولیت می‌شود که غیر مجاز و غیر مشروع باشد یا اگر مجاز باشد عمداً و به قصد ورود خسارت انجام شود. آنگاه در توصیف این نوع افعال آنها را «خطا یا تقصیر» نامیده و گویند: شخص زمانی مسئول است که مرتکب تقصیر شود و مدعی خسارت وجود تقصیر را نیز ثابت نماید.

در مقابل، گروه دیگری معتقدند که صرف وجود ضرر و رابطه میان ضرر و عامل زیان، برای تحقق مسئولیت کافی است و نیازی نیست که حتماً فعل نامشروع باشد.

نظریه اول که مبنای مسئولیت را از دیدگاه نظری، وجود تقصیر میدانند «نظریه تقصیر» و نظریه دوم که مبنای مسئولیت را ورود ضرر به دیگری می‌داند «نظریه خطر» نامیده شده است.

بر مبنای نظریه تقصیر، مدعی خسارت علاوه بر اثبات ضرر باید تقصیر عامل زیان را نیز ثابت نماید والا نمی‌تواند از زیان رساننده مطالبه خسارت کند. تقصیر نیز تجاوز از رفتاری است که انسانی متعارف در همان شرایط وقوع حادثه دارد. تقصیر ممکن است تقصیر عمدی یا تقصیر غیر عمدی باشد، تشخیص این دو از این جهت اهمیت دارد که اگر در قرارداد، شرط عدم مسئولیت یا محدودیت مسئولیت شده باشد، وقوع خطای عمدی موجب محرومیت از مزایای مورد توافق (محدودیت مسئولیت) می‌شود در حالیکه تقصیر غیر عمدی این مزایا را از بین نبرده و شخص تنها در همان حد مسئولیت دارد پس در صورت ارتکاب خطای عمدی، زیان رساننده باید کلیه خسارات وارده به زیان دیده را جبران نماید.

الف- اثبات تقصیر در مسئولیت قراردادی

هرگاه در نتیجه قراردادی، شخص مکلف به انجام آن باشد اما از انجام آن عمداً یا در نتیجه مسامحه و سهل‌انگاری شانه خالی کند مرتکب فعل غیر مشروع شده است. بنابراین برای اثبات تقصیر در مسئولیت های قراردادی آنجایی که به مفاد قرارداد کلاً یا جزئاً عمل نشود (نقض اساسی یا جزئی تعهد) صرف اثبات عدم انجام تعهد و نقض عهد کافی و تقصیر محسوب می‌شود، به عبارتی دیگر اگر به تعهد عمل نشود فرض این است که این تخلف در نتیجه یک فعل نامشروع و غیر مجاز انجام شده است.

ب- اثبات تقصیر در مسئولیت خارج از قرارداد

ممکن است شخص در نتیجه عمد یا خطا به دیگری ضرر وارد نماید، در چنین صورتی زیان رساننده باید زیان وارده را جبران نماید. در این نوع از مسئولیت، مدعی علاوه بر اثبات تحمل ضرر و رابطه میان ضرر و عامل آن، باید ثابت کند که ضرر وارده در نتیجه تقصیر (خطا) شخص ایجاد شده است. آنچه مشکل است و گاه منجر به رد ادعای مدعی می‌شود این است که تقصیر خلاف اصل بوده و او از اثبات تقصیر زیان رساننده عاجز می‌ماند. (کاتوزیان، ۱۳۶۲: ۱۰۶)

مبنای مسئولیت متصدی حمل در حقوق اسلامی:

در فقه اسلامی، حمل و نقل اشیاء، در قالب قرارداد اجاره اشخاص مورد بررسی قرار گرفته است، زیرا در این نوع از قرارداد اجاره، اجیر متعهد می‌شود در قبال اجرت معینی، کاری معین را انجام دهد و حمل کالا از محلی به محل دیگر نیز در همین قالب می‌گنجد. لذا برای بررسی مبنای مسئولیت متصدی حمل در حقوق اسلامی، می‌بایست مسئولیت اجیر را نسبت به مالی که در دست دارد، مورد بررسی قرار داد.

در مورد مسئولیت اجیر، قواعد ضمان قهری که بر مبنای اتلاف و تسبیب استوارند، به عنوان احکام عمومی جبران خسارت، حاکم خواهند بود. (کاتوزیان، ۱۳۶۲: ۸۱۲)

بر اساس یک قاعده کلی، هر کس بر مال دیگری دست یابد، موظف به رد آن می‌باشد «علی الید ما اخذت حتی تؤدیه» اما یکی از مواردی که به این قاعده کلی، تخصیص می‌زند، اذن می‌باشد، یعنی هرگاه صاحب ید نسبت به تصرف در مال، دارای اذن از صاحب آن باشد، ضامن نخواهد بود چرا که «لا یحل مال امرء مسلم الا عن طیب نفسه» با وجود این، اذن همواره مانع ضمان نخواهد بود، مانند مقبوض بالسوم که با وجود اذن صاحب مال، ضامن هم وجود دارد (محمدی، ۱۳۷۳: ۱۱۲) بر همین اساس عده ای همچون صاحب عناوین بر آن شده اند تا میان اذن و امانت فرق بگذارند. چرا که تنها امین، ضامن نمی‌باشد و از آنجا که هر مأذونی، امین نمی‌باشد، در مقام بیان ملاک تمیز میان اذن و امانت، چنین استدلال نموده‌اند که امانت تنها در صورتی است که اذن در تصرف، تنها برای رعایت مصلحت صاحب مال باشد و در صورتی که در این میان، مصلحت صاحب ید و یا هر دو آنها، مدنظر باشد دیگر امانت حاصل نمی‌شود. (همان: ۵۷-۶۰)

با توجه به این استدلال در مورد ید باربر می‌توان چنین نظر داد که از آنجا که این افراد برای حمل کالا، اجرت می‌گیرند، پس مصلحت ایشان نیز مدنظر بوده و بر همین اساس، ید ایشان، ید

امانی نبوده و ضامن تلف و خسارات وارده به کالا خواهند بود. برخی از احادیث نیز بر این معنی اشعار دارند. همچون حدیثی که حلبی از ابی عبدا... (ع) نقل می کند: «کل اجیر یعطی الاجره علی أن یصلح، فیفسد، فهو ضامن.» (الحرالعالمی، ۱۴۰۳ ق ۱۳/حدیث ۱)

اما معیاری را که صاحب عناوین، بیان نمود مورد انتقاد بسیاری از فقها قرار گرفته است، چرا که، این معیار در تمامی موارد کارساز نمی باشد. (محمدی، ۱۳۷۳: ۵۷-۶۰) بر همین اساس عده ای به پیروی از قاعده کلی، ید اجیر را امانی دانسته و تنها در صورت اثبات تعدی و تفریط، وی را مسئول میدانند و عده ای دیگر نیز در بررسی مسئولیت اجیر (صنّکر، خیاط، رنگرز، ملاح، باربر و از این قبیل) با استفاده از مبانی اتلاف و تسبیب، میان اتلاف و تلف مال قائل به تفکیک شده اند.

منظور از اتلاف، موردی است که تلف مال یا خسارت وارد به آن، ناشی از فعل اجیر و مستند به آن باشد و منظور از تلف موردی است که فعل صاحب ید هیچ دخالتی در وقوع خسارت نداشته باشد. در صورت نخست، یعنی مواردی که کالا به فعل صاحب ید، تلف شده باشد، به استناد عموم قاعده «من اقلف مال الغیر فهو له ضامن» اکثر فقها قائل به ضمان شده اند و حتی در جامع المقاصد و مسالک، دعوی اجماع بر آن شده است.

صاحب شرایع نیز در مسئله پنجم از احکام الاجاره می آورد: «اذا افسد الصانع ضمن ولو كان حاذقاً كالتقصير يحرق الثوب او يخرق... ولو احتاط و اجتهد... و كذا الملاح والمکاری...» (نجفی، ۱۹۸۱، ۲۷/۳۲) و در این میان، خواه اجیر، امین باشد و یا نباشد و خواه تعدی و تفریط نموده باشد یا خیر، تفاوتی نمی کند.

ولی عده ای نیز بر این شده اند که اگر اجیر حاذق باشد و تعدی و تفریط نکرده باشد، ضامن نخواهد بود، چرا که کالا ممکن است خود مستعد فساد باشد بر همین اساس آخوند ملاحمد، با جمع این نظرات بر این شده است که اگر صاحب مال اقرار کند و یا اجیر ثابت کند که خسارت یا تلف کالا، در اثر ویژگی و خصوصیت خود کالا بوده است ضامن نخواهد بود (قمی، ۱۳۷۱: ۴۴۷/۳) اما صاحب جواهر، این موضوع را خارج از بحث دانسته است چرا که اصولاً در چنین حالتی تلف مستند به فعل اجیر نمی باشد (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۲۳)

احادیث زیادی نیز مؤید این نظر می باشد و در بعضی از آنها، در مقام بیان دلیل ضمان، چنین استدلال شده است که اذن در اصلاح داده شده است نه افساد (الحرالعالمی، ۱۴۰۳ ق: ۱۳/حدیث ۸) و در بعضی دیگر نیز علت ضمان، احتیاط در اموال دانسته شده است. (عمان: حدیث ۴)

و اما در صورتی که مال در دست اجیر تلف شود، بگونه‌ایکه مستند به فعل او نباشد، نظر اکثر بر این است که در صورتی که تعدی و تفریط نکرده باشد. ضامن نخواهد بود چرا که او امین است و اصل بر عدم ضمان امین است.

ولی عده ای نیز همچون سیدمرتضی قائل به ضمان مطلق اجیر می‌باشند، مگر اینکه ثابت کند تلف مال به سبب امری بوده است که دفع آن ممکن نبوده و بدین ترتیب در صورت اتلاف نیز ضامن خواهد بود حتی اگر تعدی و تفریط نیز نکرده باشد. (علم‌الهدی، بی تا: ۲۲۵) (روایت سکونی نیز موبد این نظر می‌باشد) عن ابی عبد... (ع) قال: کان امیرالمؤمنین یضمن الصباغ و القصار والصانع، احتیاطاً علی امتعه الناس و کان لا یضمن من الغوق و الحرق و الشیء الغالب الحدیث (المحررالعاملی، ۱۴۰۳: ۱۳/حدیث ۶)

در میان قائلین به عدم ضمان اجیر، در صورت تلف، نسبت به اینکه بار اثبات دلیل بر عهده چه کسی خواهد بود، اختلاف وجود دارد. عده‌ای همچون صاحب شرایع و صاحب جواهر بر این عقیده هستند که اگر صانع و ملاح، مدعی تلف کالا بدون تعدی و تفریط شوند و مالک انکار نماید، اجیر مکلف به اقامه دلیل بر تلف کالا بدون تعدی و تفریط می‌باشد یعنی باید ثابت کند که تلف کالا به هیچ وجه مستند به فعل ایشان نمی‌باشد، بلکه کالا بدون تعدی و تفریط ایشان تلف شده است، و عده ای نیز بر این عقیده اند که در این حالت قول اجیر، در صورتی که قسم بخورد مقدم خواهد بود (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۴۲)

در آنچه بیان شد هیچ تفاوتی نمی‌کند که اجیر مشترک باشد و یا خاص، و اینکه صاحب کالا، حاضر باشد و یا نباشد، و این در حالی است که در فقه عامه میان این موارد قائل به تفکیک شده‌اند.

در مذهب حنبلی، اجیر مشترک، ضامن خواهد بود و این در حالی است که اجیر خاص تنها در صورت اثبات تعدی و تفریط، ضامن می‌باشد و بر همین اساس در صورتی که اجیر مشترک، انجام عمل را به کارکنان خود (اجیر خاص) بسپارد، در صورت تلف کالا در مقابل مستاجر ضامن خواهد بود در حالیکه کارکنان او ضامن نخواهند بود. در ضمان اجیر مشترک نیز عدم حضور صاحب مال در حین انجام عمل شرط می‌باشد. بر همین اساس اگر صاحب مال در کشتی همراه مال خود باشد، ملاح ضامن نخواهد بود، و استدلال ایشان نیز بر این است که در این صورت ید صاحب مال، زایل نشده است، اما در مذهب ظاهریه (در فقه منظور از مذهب ظاهری مذهبیه است که توسط علی بن النعمان ظاهری اصفهانی متوفی به سال ۲۷۰ هـ ق تأسیس شد. ایشان مخالف رأی و قیاس بوده و به ظاهر قرآن و روایات اکتفا می‌کردند)، میان

اجیر مشترک و خاص تفاوتی قائل نشده اند. (جمال عبدالناصر، ۱۹۹۰: ۳۰۷-۳۰۹)

نظام های حقوقی کشورها درباره مبنای مسئولیت متصدی انتقال کالا، بطور کلی با هم اختلاف نظر دارند. نظام حقوقی لاتینی مسئولیت متصدی حمل و نقل را قراردادی می داند یعنی مبنای اخلال در تعهد و تاثیر مستقیم آن بر کیفیت تحقق نتیجه می باشد. در حالیکه نظام حقوقی انگلوساکسون بین مسئولیت متصدی حمل و نقل عام و متصدی خاص تفاوت قائل شده است متصدی حمل و نقل عام کسی است که متعهد می باشد در برابر اخذ اجرت، هرگونه تقاضای حمل و نقل را پاسخگو باشد بدون اینکه بین آنها تفاوت قائل شود، اما متصدی حمل و نقل خاص کسی است که بر اساس قرارداد خاص و جداگانه حمل و نقل را بر عهده می گیرد بدون اینکه کمترین تعهدی نسبت به قبول حمل و نقل داشته باشد.

مسئولیت متصدی حمل و نقل عام برخطای تقصیری مفروض مبنی است، اما مسئولیت متصدی حمل و نقل خاص بر خطای تقصیری لازم الاثبات استوار می باشد. (قانون الطيران التجاری، ۱۹۹۴: ۲۰۵)

اقسام سیستم های متفاوت مسئولیت

برای اثبات عدم اجرای تعهد باید مفاد و دامنه تعهدات قراردادی مورد بررسی قرار گیرد. مهمترین تقسیم بندی که راجع به مفاد دامنه تعهدات صورت گرفته است، تقسیم تعهدات به تعهد به نتیجه و تعهد به وسیله می باشد. در تعهد به وسیله، متعهد می بایست تمام تلاش و کوشش خود را برای رسیدن به نتیجه مطلوب بکار گیرد. در این فرض او باید مانند انسانی متعارف در شرایط ویژه خود رفتار نماید. از این رو، متعهدله برای اثبات عدم اجرای قرارداد می بایست ثابت کند که متعهد، منش متعارف نداشته است و در تمهید و بکارگیری وسیله معهود کوتاهی کرده و لذا مرتکب تقصیر شده است، که البته باید توجه داشت که درجه تقصیری که مسئولیت متعهد را برمی انگیزد در همه موارد، یکسان نیست و بستگی به مفاد تعهد و توافق طرفین دارد.

اما در تعهد به نتیجه، در مواردیکه، احتمال رسیدن به نتیجه مطلوب، فراوان است، بطور معمول متعهد حصول نتیجه را بر عهده می گیرد و تمهید وسایل برای اجرای تعهد، مقدمه التزام می باشد. برای اثبات نقض این نوع از تعهد کافی است که احراز شود، نتیجه موردنظر حاصل نشده است. البته اثبات این امر که حادثه ناگهانی و خارجی مانع از اجرای عقد شده است، متعهد را از مسئولیت

معاف می‌نماید، همچنین ممکن است متعهد، حصول نتیجه را تضمین کرده باشد که در این صورت اثبات هیچ حادثه‌ای او را از مسئولیت نمی‌رهاند (مسئولیت مطلق)

متصدی حمل، حفظ سلامت کالا و مسافر را متعهد می‌شود، به عبارت دیگر تعهد ایمنی در زمره تعهدات متصدی حمل گنجانده شده است، این تعهد در زمینه حمل و نقل اشیاء ممکن است تعهدی به نتیجه یا تعهدی به وسیله باشد.

مسئولیت متصدی حمل نیز در واقع وابسته به چگونگی تعهدی است که پذیرفته و یا قانونگذار در مقام تفسیر اراده طرفین و یا بطور امری بر او بار کرده است. پس با توجه به اینکه تعهد ایمنی را تعهدی به نتیجه بدانیم یا تعهدی به وسیله، تحلیل مسئله متفاوت خواهد بود.

الف- تعهد ایمنی تعهد به وسیله باشد

در این صورت، متصدی حمل و نقل تعهد می‌کند که مواظبت‌های متعارف را در حفظ کالا، معمول دارد. بدین معنی که وسایلی را که در عرف حمل و نقل برای حفظ سلامت و ایمنی کالا، ضرورت دارد فراهم آورد و تمام صلاحیت‌های خود را در این زمینه بکار گیرد. در چنین صورتی متصدی وقتی مسئولیت دارد که ثابت شود زیانی که به بار آمده، ناشی از تقصیر اوست. در تحمل بار اثبات این تقصیر دو احتمال وجود دارد. اول اینکه بر اساس قواعد عمومی، بار اثبات به عهده مدعی یعنی زیان‌دیده، قرار گیرد و دوم اینکه، برای سهولت کار زیان‌دیده، تقصیر متصدی حمل مفروض تلقی شود و او مکلف به دفاع و رد اماره تقصیر شود (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۴۲۸)

ب- تعهد ایمنی، تعهدی به نتیجه باشد

در این فرض متصدی حمل، تعهد می‌کند که کالا را سالم به مقصد برساند، و همین که نتیجه مطلوب یعنی سالم به مقصد رسیدن کالا، بدست نیامد، متعهد مسئول زیان‌های ناشی از آن خواهد بود مگر اینکه ثابت نماید حادثه خارجی و احترازناپذیر مانع از حصول نتیجه شده است و به عبارت دیگر، خسارت وارده به کالا، غیرقابل انتساب به او می‌باشد. پس در این صورت اثبات این امر که متصدی حمل، مرتکب تقصیر نشده است، او را از مسئولیت نمی‌رهاند. البته در این فرض اگر متصدی حمل، سلامت کالا را تضمین کرده باشد، و یا چنین تعهدی به موجب قانون بر او تحمیل شده باشد وی مسئول هرگونه زیان خواهد بود، هر چند نتیجه، عاملی خارجی یا فورس ماژور باشد. در این فرض متصدی حمل، قطع نظر از هرگونه تقصیر یا احتیاطی که کرده است، نسبت به زیان‌های ناشی از بدست نیامدن نتیجه مسئول می‌باشد.

بدین ترتیب، چهار سیستم متفاوت مسئولیت، متصور خواهد بود:

- ۱- سیستم مبتنی بر تقصیر اثبات شده (Faute prouvee)
- ۲- سیستم مبتنی بر فرض تقصیر (presumption de faute) که با اثبات عدم ارتکاب تقصیر و یا اثبات سعی و کوشش متعارف از جانب متصدی حمل، مرتفع می‌شود.
- ۳- سیستم مبتنی بر فرض مسئولیت (presumption de responsabilite) که با اثبات علت خسارت یا عدم انجام تعهد و غیرقابل انتساب بودن آن به متصدی حمل قابل رد است.
- ۴- سیستم مسئولیت محض یا مطلق (Responsibilite absolute)

تفاوت سیستم‌های دوم و سوم را علاوه بر چگونگی دفاع متصدی حمل، می‌توان در مورد خسارت ناشی از علل ناشناخته مشاهده کرد. بر اساس سیستم مبتنی بر فرض تقصیر در زمینه خسارات ناشی از علل ناشناخته و مجهول، متصدی به راحتی می‌تواند از خود دفاع نموده از زیر بار مسئولیت خارج شود، چرا که تنها کافی است عدم ارتکاب تقصیر را از جانب خود اثبات نماید، در حالیکه بر اساس سیستم فرض مسئولیت، متصدی حمل مسئول شناخته شده و نمی‌تواند از زیر بار آن رهایی یابد، برای معافیت می‌بایست علت خسارت و غیرقابل انتساب بودن آن را به خود اثبات نماید که در این فرض با مجهول بودن علت خسارت چنین امری ممکن نمی‌باشد.

مسئولیت متصدی حمل در حقوق اسلامی

در حقوق اسلامی، هر چهار سیستم مسئولیت که بدان اشاره شده است، مشاهده می‌شود. در صورتی که باربر (متصدی حمل) را آنگونه که بعضی از فقها عقیده دارند، دارای ید امانی بدانیم وی مسئول نخواهد بود مگر اینکه صاحب مال تعدی و تفریط او را ثابت کند (سیستم مبتنی بر تقصیر اثبات شده) (باید توجه داشت که در فقه، تعدی و تفریط امین، صفت امانت را زایل کرده و از آن پس امین همچون غاصب، ضامن هرگونه خسارتی است که بر کالا وارد گردد حتی اگر این خسارت به سببی خارجی و غیرقابل احتراز حادث شده باشد. ولی در سیستم مبتنی بر تقصیر اثبات شده، تقصیر متصدی تنها در صورتی مسئولیت وی را در پی دارد که این تقصیر سبب ایراد خسارت شده باشد اما آنچه در اینجا به عنوان ملاک شباهت این دو نظام مورد توجه است بار اثبات دلیل است که در هر دو نظام بر عهده صاحب کالا است که تقصیر یا تعدی و تفریط متصدی یا امین را ثابت کند.) و در صورتی که همچون صاحب عناوین، قائل به ید ضمانتی باربر شویم، وی در هر صورت ضامن خواهد بود (همچون مقبوض بالسوم) که این همان سیستم مسئولیت محض یا مطلق می‌باشد، و بر مبنای اختیار صاحب شرایع که باربر اگر

مدعی تلف کالا شود می‌بایست تلف کالا را بدون تعدی و تفریط ثابت کند، سیستم فرض تقصیر را مشاهده می‌کنیم، و حال آنکه بر اساس اختیار سید مرتضی که باربر را ضامن میدانند مگر اثبات کند که تلف مال ناشی از حادثه ای بوده است که دفع آن ممکن نبوده است به سیستم فرض مسئولیت نزدیک شده ایم.

ارزیابی خسارت در حقوق اسلامی

در حقوق اسلامی، راجع به زمان و مکان ارزیابی خسارت قاعده کلی در مورد اموال قیمی این است که ضامن، مکلف به پرداخت قیمت مال تلف شده در زمان و محل تلف می‌باشد. در مورد اموال مثلی، از آنجائیکه متعهد مکلف به پرداخت بدل می‌باشد، مسئله ارزیابی زمانی مطرح می‌شود که رد مثل ممکن نباشد که در این صورت، قیمت روز تعذر مثل و مطالبه ملاک خواهد بود (محمدی، ۱۳۷۳: ۱۵۹) اما در موردیکه باربر یا ملاح ضامن تلف کالا محسوب می‌گردد، نسبت به زمان و مکان ارزیابی قیمت کالا، میان فقها اختلاف نظر وجود دارد.

عده ای بر این عقیده اند که در این صورت، صاحب کالا اختیار دارد که اجیر را ضامن قیمت کالا در محلی که آن را به وی تسلیم نموده است بداند و به او اجرت ندهد و یا اینکه او را ضامن قیمت کالا در محلی که کالا تلف شده است بداند و در مقابل، اجیر مستحق اجرت برای حمل کالا تا آن محل خواهد بود (لوجب الضمان المتاع المحمول) (الحسینی العاملی، بی تا: ۲۶۶/۷).

عده ای نیز بر این عقیده اند که تخییر مالک در این مورد صحیح نمی‌باشد، بلکه حکم مسئله این است که او ضامن قیمت در هنگام تلف و مستحق اجرت حمل تا آن محل خواهد بود (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۲۸/۲۷).

عده ای نیز صاحب کالا را مخیر می‌دانند که اجیر را ضامن قیمت کالا در محلی که آن را به وی تسلیم کرده است بداند و به او اجرت ندهد و یا اینکه او را ضامن قیمت کالا در محل وصول و مستحق اجرت بداند (جمال عبدالناصر، ۱۹۹۰: ۳۱۱).

فهرست منابع :

- ۱- امامی، سیدحسن، حقوق مدنی. تهران: ابوریحان ۱۳۵۲.
- ۲- امیری قائم مقامی، عبدالمجید. حقوق تعهدات. تهران: دانشگاه تهران ۱۳۴۷.

- ٣- حر عاملي، محمدبن الحسن. وسابيل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة. ج ١٣. بيروت: داراحياء التراث العربي ١٤٠٣ ق.
- ٤- حسيني العاملي، محمدجواد. بي تا. مفتاح الكرامه في شرح قواعد العلامة. ج ٧. بيروت: موسسه آل البيت لاحياء التراث
- ٥- حسيني نژاد، حسينقلي. مسؤليت مدني. تهران: جهاد دانشگاهي شهيد بهشتي ١٣٧٠.
- ٦- قانون الطيران التجاري، الاسكندريه. دارالجامعات الجديده للنشر ١٩٩٤.
- ٧- قمي، ابوالقاسم. جامع الشتات. ج ٣. تهران: موسسه كيهان ١٣٧١.
- ٨- عبدالناصر، جمال. موسوعه. ج ١. قاهره ١٩٩٠.
- ٩- علم الهدى، سيدمرتضى. بي تا. الانتصار. قم: منشورات الشريف الرضي
- ١٠- كاتوزيان، ناصر. ضمان فهرى، مسؤليت مدني. تهران: دهمخدا ١٣٦٢.
- ١١- كاتوزيان، ناصر. معاملات معوض. عقود تمليكى. تهران: بهشهر ١٣٦٩.
- ١٢- كاتوزيان، ناصر. قواعد عمومي قرادادها. ج ٤. تهران: انتشار ١٣٧٤.
- ١٣- لوراسا، ميشل. مسؤليت مدني. تهران: حقوقدان ١٣٧٥.
- ١٤- محمدى، ابوالحسن. قواعد فقه. تهران: يلدا ١٣٧٣.
- ١٥- نجفى، محمدحسن. جواهر الكلام فى شرح شرايع الاسلام. ج ٢٧. بيروت: دار احياء التراث العربى ١٩٨١.
- ١٦- نقيب، عاطف. النظرية العامه للمسؤليت الناشئه عن الفعل الشخصى. بيروت: عويدات الجزائر ١٩٨٤.
- 17- Le Tourneau -philippe 1982.La responsabilite civil,3eme. ed.Dalloz
- 18- Ripert-Georges,1952,Droit maritime ,Tome Second.4eme ed edition Rousseau etcie,paris
- 19- Starck-Boris. 1972,Droit civil, obligations,Librairies Technique.